

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА

© 2003 р. **Т. І. Тарахонич**

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРАВО ТА МОРАЛЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ

Існування людини в суспільстві зумовлено цілим рядом факторів, серед яких важливе значення мають установлені цим суспільством правила співжиття. Ці приписи забезпечують найбільш доцільне і гармонійне функціонування суспільства у відповідності з правилами його розвитку. Загальні правила поведінки, що склалися в даному суспільстві, називають соціальними нормами. Цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства і функціонування держави, об'єднань громадян та окремого індивіда.

Система соціальних норм відображає досягнутий ступінь економічного, соціально-політичного і духовного розвитку суспільства, історичні та національні особливості держави.

Н.Н. Тарасов зазначає, що існує два підходи щодо розуміння терміна норма. По-перше, норма – природній стан деяких суб'єктів (систем, відносин, процесів); по-друге, норма – це правило поведінки, пов'язане із волею та свідомістю людини, що виникає в процесі культурного розвитку та соціальної організації суспільства [8, с. 244].

Характер розвитку суспільства впливає на значимість того чи іншого виду норм. У суспільстві до виникнення держави переважно існували звичаї, традиції, що регулювали суспільні відносини, відображали і конкретизували дію об'єктивних законів, тенденцій суспільного розвитку, тобто таких норм, які діяли з природно-історичною необхідністю. В державно організованому суспільстві виникають право, мораль та інші норми.

Оскільки суспільне життя складне і різноманітне, то соціальні норми помітно відрізняються одна від одної не лише за сферами регулювання суспільних відносин, а й за способами свого встановлення і забезпечення, за суб'єктами їх прийняття тощо.

У своїй сукупності існуючі норми представляють одну систему соціального регулювання, в якій ефективність норм (кожного виду) найбільшою мірою виявляється лише у взаємодії з іншими елементами цієї системи. Основними видами соціальних норм є економічні, політичні, правові, моральні, релігійні, звичаєві та інші. Всі вони мають певні ознаки, зумовлені особливостями їх форму-

вання, методами впливу на поведінку суб'єктів тощо. Але кожній з них притаманні і спільні для всіх соціальних норм ознаки.

Звернемо увагу тільки на деякі аспекти даної проблеми, а саме, на поняття права та моральних норм з погляду філософії права.

Визначення права в світовій історії теоретичної думки досить багатоманітне та різнохарактерне. Більшість авторів залишаються прихильниками нормативної школи праворозуміння, відповідно до якої право розглядається як нормативно-вольовий регулятор суспільних відносин, як внутрішнє взаємоузгоджена система встановлених чи санкціонованих державою, формально визначених норм, які забезпечуються примусовою силою держави

В. Селіванов та Н. Діденко вважають, що з погляду філософії право є сукупністю етичних суспільних цінностей, таких як справедливість, порядок, моральність, правдивість та інші, які ґрунтуються на ідеї соціальної рівності [6, с. 16]. Даний підхід до права своїм корінням сягає ще часів античності, коли поняття права розкривалось через поняття справедливості. Платон розумів право як першопричину всіх явищ буття, як щось таке, що проникає в усе інше, завдяки чому і виникає все народжене [5, с. 648]. Зазначимо, що ідея права в більшості підходів аналізується з погляду ідеї свободи. Гегель розглядає право в трьох аспектах: право як свобода (ідея права), право як визначений ступінь і форма свободи (особливе право), право як закон (позитивне право) [1, с. 15].

Значним внеском у розвиток ідеї формального визначення поняття права зроблено представниками позитивістського напрямку, в якому виділяють легістське (представниками даного напрямку є: в Англії – Д. Остін, у Німеччині – П. Лабанд, у Росії – Шершеневич Г.В.) та соціологічне поняття права (в Росії – С.А. Муромцев, Н.М. Коркунов, Л.Й. Петражицького, в США – О.У. Холмл, Р. Паунд, Дж. Френк). У рамках позитивістського праворозуміння поняття права розкривається через ознаки форми, в якій право знаходить свій вияв, а зміст цієї форми не враховується для розуміння права

(формою виразу права може бути закон, і в даному розумінні право та закон збігаються).

Неопозитивісти пропонують змістовне визначення поняття права пояснювати через зміст правових явищ. Виділяють два види неопозитивіського розуміння права: етичне поняття права (представниками етичного напрямку в кінці ХХ ст. в США були Р. Дворкін, в Германії – М. Кріле, в Росії – В.К. Бабаєв, Р.З. Лівшиц) та юридичне (Дж. Локк, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, в Росії – Б.Н. Чичерін, П.І. Новгородцев, Б.А. Кістяківський, сучасна ліберальна концепція права розроблялась В.С. Нерсесянцем, Л.І. Спиридоновим та іншими) [12, с. 37].

Право – явище багатогранне, і кожен філософський напрямок обирає той підхід до права, який, на їх думку, найбільш повно розкриває його зміст. Ряд учених розкривають сутність права через процес саморозвитку та самоорганізації суспільства. Вони розглядають суспільство як систему, що постійно функціонує, розвивається, має певну систему цінностей та потребує регламентації. Найважливішим засобом цієї регламентації виступає право. Аксиологічний підхід до права дає можливість розглядати право як соціальну цінність [10, с. 14-15].

Нерсесянц В.С. виділяє два аспекти буття права: право в статичному стані та право в динамічному стані [3, с. 475-476]. В статичному стані право розглядається як певна система правових норм. В динамічному стані воно діє як певний регулятор, тобто це свого роду застосування абстрактної норми, яка встановлює певні правила поведінки до конкретного суб'єкта в конкретних випадках.

Найважливішим ціннісним критерієм права є мораль. Під мораллю М.С. Кельман, О.Г. Мурашин розуміють норми, принципи, правила поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, обов'язок, справедливість, честь і забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу [2, с. 40]. Дане поняття свідчить, що моральні норми мають історичний характер виникнення, формується під впливом таких категорій, як добро, зло, чесність, справедливість. Вони охоплюють майже всі сфери життєдіяльності суспільства: економіку, політику, право та ін. Але в "чистому" вигляді моральне регулювання поширюється на порівняно вузьку сферу міжособистого спілкування (дружба, кохання, взаємодопомога). Але і в цій сфері їх не можна ізолювати від інших соціальних норм, таких як традиції, релігійні норми, звичаї.

Ю.В. Тихонравов вважає, що мораль вбирає в себе всі відомі в даному суспільстві вимоги різних релігій, які спонукають до єдності та стабіль-

ності в даному суспільстві [9, с. 401]. За допомогою моралі узгоджується поведінка особи з інтересами суспільства, ліквідуються суперечності між ними, регулюється міжособистісне спілкування.

Своє бачення моралі має О.Ф. Скакун, розглядаючи її як систему норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла і підтримуються особистим переконанням, традиціями, вихованням, силою громадської думки [7, с. 287].

Моральним нормам притаманні ряд особливостей, які дають можливість виділити їх із системи соціальних норм, а саме:

- мораль формується в духовній сфері життя суспільства та є невіддільною від суспільної свідомості;
- моральні норми базуються на уявленні про добро та зло, справедливе та несправдливе тощо;
- моральні норми містяться в суспільній свідомості у вигляді понять, ідей, принципів тощо;
- моральні норми не містять спеціальних механізмів впливу, а забезпечуються силою громадської думки, масовими прикладами, що набувають характеру переконання.

Ряд авторів вважають, що моральні норми відображають відношення людини до людини. Якщо вони виходять за межі такого відношення, то втрачають соціальне спрямування. Інші вчені дотримуються позиції, що моральні норми мають індивідуальну та соціальну природу і відображають відносини між суб'єктами та відносини суспільства та суб'єкта [11, с. 152].

Мабуть, немає потреби проводити чітке розмежування індивідуального та соціального характеру моральних норм, оскільки в них органічно переплетені елементи того й іншого. Даної позиції дотримується й Н.М. Онищенко підкреслюючи, що моральні та правові норми регулюють не внутрішній світ, а відносини між людьми. Однак потрібно мати на увазі й індивідуальний аспект моральних вимог [4, с. 115].

В.В. Копейчиков під мораллю розуміє регулювання поведінки людей шляхом її оцінки відповідно до категорій добра і зла (моральним є те, що приносить людям добро, і навпаки дії, що тягнуть за собою зло, оцінюються як аморальні).

У суспільстві сформувались моральні вимоги, які мають загальнолюдську значимість (турбота про людей похилого віку; надання матеріальної та моральної допомоги хворим та незможним тощо). Проте у суспільстві існують і такі відносини, що не підлягають моральній оцінці.

Взаємодія права і моралі в суспільстві – це складний, багатогранний процес. Активно впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому її вкоріненню в суспільстві, одночасно під впливом моральних вимог право постійно збагачується, зростає його роль як соціального регулятора суспільних відносин.

Ю.В. Тихонравов зазначає, що проблемі відокремлення права від моралі приділяли увагу представники юридичного позитивізму. Суб'єктивним моментом даної позиції виступає спроба звільнити право як чисто формальний предмет позитивного дослідження від морально – змістовного навантаження [9, с. 405].

Право і мораль мають спільне для них цільове призначення – це вплив на поведінку суб'єктів; функціонування права та моралі предметно не обмежене певною сферою соціальних відносин, вони діють в єдиному полі соціальних зв'язків; право та мораль мають загальне функціональне призначення, вони формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства; вони характеризуються структурною єдністю, оскільки формують власні системи, в які включають суспільні відносини, суспільну свідомість і норми; право та мораль засновані на спільності соціально-економічних інтересів, культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень – справедливість.

Зважаючи на сказане, зазначимо, що в реальній дійсності право і мораль функціонують в єдності, переплітаючись між собою, доповнюючи одне одного, вплив права на мораль супроводжує процес зворотного впливу моралі на право.

Список литературы

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами). – К.: Кондор, 2002.
3. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М.: Норма – Инфа, 1999.
4. Онищенко Н.М. Моральні засади реалізації законодавства // Правова держава. Вип. 7. – К. – 1996.
5. Платон. Кратил / Собр. соч. В 4-х т. – Т. 1. – М., 1990.
6. Селиванов В., Віденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 10.
7. Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Харьков: Консум, 2000.
8. Теория государства и права. / Под ред. Корельского В.М., Перевалова В.Д. – М.: Норма – Инфа, 1998.
9. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. – М.: Вестник, 1997.
10. Філософія права: Навчальний посібник / Под ред. В.М. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000.
11. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. – М., 1993.
12. Четвернин В.А. Понятие права и государства. Введение в курс теории права и государства. – М.: Дело, 1997.

Т. И. Тарахонич

ПРАВО И МОРАЛЬ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ РЕГУЛЯЦИИ

Право и мораль имеют общее целевое назначение влияние на поведение субъектов, они действуют в едином поле социальных связей; формируют эталоны поведения; имеют единую духовную природу, единый ценностный стержень – справедливость. Влияние права на мораль сопровождает процесс обратного влияния морали на право.

T. I. Tarahonych

LAW AND ETHICS IN THE SYSTEM OF SOCIAL REGULATION

Law and ethics have a common aim of influencing behaviour of subjects. They function in a single field of social ties, form standards of behaviour; have same spiritual nature, and a common value base, that of justice. The influence of ethics accompanies the opposite process of having ethics influencing law.